

и законодательных органах власти. На его основе сделан вывод, что только благодаря совместным усилиям всех релевантных акторов, включая государственные структуры, политические партии, СМИ и организации общественного сектора с применением комбинации различных мер по стимуляции привлечения женщин к активной политической деятельности возможно достижение гендерного паритета.

Ключевые слова: паритетная демократия, гендерный баланс, гендерные квоты, добровольные квоты политических партий, женские фракции, гендерно чувствительные организации общественного сектора.

Baranowskiy F., doctor of political Sciences, Professor, head of the Department of political science and law, Nizhyn state University named after Mykola Gogol (Nizhyn, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

Parity democracy in Ukraine: features of the development in the political sphere.

Abstract. In the article the features of development of parity democracy in Ukraine in the context of contemporary European trends addressing gender sensitive issues in the political sphere. On the basis of the European experience analyzed the current situation regarding quantitative parameters comply with European gender requirements and the most effective measures for their implementation, as well as the status of implementation of these measures in Ukraine.

The analysis shows the complex nature of addressing gender balance and representation of women, particularly in political parties and the legislature. On its basis the conclusion is made that only through the joint efforts of all relevant actors, including governmental structures, political parties, media and organizations of the public sector with the use of a combination of various measures to stimulate the involvement of women in political activities it is possible to achieve gender parity.

Keywords: parity democracy, gender balance, gender quotas, voluntary quotas of political parties, the women's coalition, gender sensitive organizations of the public sector.

УДК 316.485.22:32

Балабан Р. В.,

кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса. НАН України
(Київ, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ ВІТЧИЗНЯНОЮ НАУКОЮ (ВІД ПРАКТИКИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ ДО ПЕРШОПОЧАТКІВ ДОСЛІДЖЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНИХ ДИСЕРТАЦІЯХ)

Анотація. У статті наголошується, що політичний протест, як такий у радянський період тотально відкидався і не міг бути предметом дослідження. Була вироблена єдина практика стосовно до незгодних з офіційним укладом, а саме – фізичне знищення або ізоляція.

Політичний протест став наразі дотичним предметом дослідження у вітчизняній науці і потребує ґрунтовного наукового осмислення за для вироблення концепту взаємодії, реагування, врегулювання між державою і суб'єктом протесту та іншими учасниками громадянського суспільства.

Ключові слова: політичний протест, протестний рух, протестна дія, опозиція, дослідження.

Суспільно-політична школа радянського періоду (йдеться про СРСР) розглядала суспільний розвиток фактично на основі класової боротьби (ми досліджуємо радянський період, як такий, що передував сучасному етапу і залишив досить багато власних характеристик в сучасній політичній системі України). Суть класової боротьби полягає в політичному протесті одного класу проти іншого, як рабів

проти рабовласників, селян проти феодалів, робітників проти буржуазії. Приклади повстань, бунтів і революцій використовувались як підтвердження такої логіки боротьби. Ідеологи стверджували, що боротьба народних мас (протест), зрештою привела до перемоги нового укладу – соціалістичного з перспективою переходу до ідеального укладу – комуністичного і створення, відповідно, нової держави – СРСР. Культом і вінцем перемоги «народних мас» над експлуататорами була Жовтнева революція 1917 р., а створення СРСР, як наслідок перемоги соціалістичної революції датується 1922 роком.

При цьому новий уклад передбачав народовладдя, як наслідок – ліквідація соціальних суперечностей і конфліктів, а тим більше протестів. Тому на фоні культу боротьби і протестів (а вони апріорі могли бути виключно народні і задалегідь справедливі) в СРСР політичних протестів не могло бути, оскільки соціалістичне суспільство бачилось ідеальним і народним, а народ проти себе не міг повставати. Так наївно вважали навіть вожді. В своїх спогадах, не позбавлених відвертості, М. Хрущов (перший секретар КПРС) говорить, що пройдисвіти, злодії і вбивці нашому соціалістичному суспільству дістались у спадок від капіталістичного [1, с. 151]. До М. Хрущова був період Й. Сталіна. Щодо незгодних тоді застосовувався термін «контрреволюціонери», ті, які проти влади більшовиків, а значить – проти революції, а отже проти блага для всіх. А також застосовувалося визначення «ворог народу», той, який є злочинцем і діє проти народу. Тобто, певна категорія людей ставала поза суспільством, а от народ – монолітний, єдиний – не може протестувати сам проти себе. Останнє підтверджувалося наявністю єдиного політичного блоку «усіх партійних і безпартійних», тобто повністю все суспільство (до 1925 р. в Україні також ліквідовані всі альтернативні партії, окрім правлячої ВКП(б))

Машина терору і репресій діяла з першого дня нової держави, спочатку, щоб утримати владу, а пізніше – для збереження режиму. Знищувалися незгодні, навіть на яких падала підозра, що вони могли бути незгодними, а також ті, які самі не знали, що вони незгодні. Все це відбувалось в ім'я великої надмети. Зрозуміло, що режим, який переміг на терорі не міг перетворитися на демократичний уклад. Будь-яка ініціатива, чи альтернативна позиція сприймалась, як загроза режиму, а тому, що називається «викорінювалась».

У жорнах репресій Український народ зазнав незліченого винищення. Окрім поточних репресій проти інтелігенції, куркулів, священників – в Україні був організований Голодомор 1933 р. Його визнали 25 держав світу як геноцид. Однією з перших, хто визнав це геноцидом була Естонія. Голодомор не має і не може мати раціонального обґрунтування як «економічний промах», «крайність». Єдина логіка це тотальне нищення сільських протестів. Ми говоримо тут про репресії і Голодомор у тому контексті, що ці дії були спрямовані проти незгодних і тих, хто протестував, що це було єдиним інструментом боротьби влади проти протестів.

Інформація про репресії і Голодомор не поширювалась в СРСР. Матеріали і статті почали з'являтися після 1985 р. Винищення людей не піддається здоровій логіці і не зрозуміло пересічній радянській людині 80-х рр. XX ст. У той час, коли для радянського читача з'являлися перші матеріали про голод, поширювалась і така версія, що збір зерна був необхідний для здійснення економічного прориву, а перегини призвели до голоду. Досить слабке економічне обґрунтування. Умовно, якщо вирізати стадо – то в чому вбачається прорив? Більше того, допомога голодуючим не надавалась, що говорить про свідоме «добивання».

Очевидно, що радянській владі не вдалося приборкати українське суспільство, якому ще недавно було обіцяно землю і дозволено національне відродження. А тому проти частих бунтів – тобто політичних протестів і незгоди влада застосовувала інструмент, який не був винятком – він був природним для режиму, а саме – фізичне знищення. При цьому про бунти і заворушення ніде не йшлося. Їх офіційно не було, оскільки державна доктрина така, що більшовицька влада є народною, а отже народ

всеосяжно її підтримує.

Точкове придушення виступів і арешти учасників не припиняли протестів. В 1930 р. радянська влада розробила програму виселення заможних селян. В УСРР мобілізували 24 тис. озброєних осіб для проведення розкуркулення [2, с. 6]. З 20 лютого до 20 квітня 1930 р. в Україні заворушення охопили 1895 сіл [2, с. 10]. До речі, термін «зворушення», як визначення «протесту», ніби нівелює суть. У 1932 р. в Україні Державне політичне управління зафіксувало 923 масові протестні виступи, що становили 57% протестів по Союзу [2, с. 13]. Протести охоплювали село, або кілька сіл, але не мали загальнонаціонального вагажка. Вже не було кому їх очолити. Радянська влада виявилася мобілізованою і готовою до пригнічення повстань і бунтів. До 30-х років вже були ліквідовані всі альтернативні політичні партії, чинилися репресії серед інтелігенції і знищувалися можливі опоненти в середині самої ВКП(б).

Без сумніву, було прийняте рішення про «зачистку» України для остаточного подавлення всіх протестів. Ідеться про Голодомор 1933 р.

Після численних людських втрат українське суспільство стало «спокійним», лояльним і не бунтарським.

Для радянської пропаганди цілком логічно, що заради своїх нащадків можна перенести будь-які страждання. Формувалася радянська ідентичність єдиного народу з «правильним» суспільно-політичним укладом. Вибудова «залізної завіси», не допускала інформації з-поза меж СРСР, а в середині самої країни теж не поширювались альтернативні точки зору.

Цілком очевидно, що бунтарський дух, який проявився на початку ХХ століття в Україні, потрібно було приборкувати, і найпростіший спосіб – тотальний терор. Таким приборканням, а точніше винищенням, став Голодомор. Він був організований і санкціонований більшовицькою владою. Бо якби це оцінювалось як трагедія чи недолуге керівництво – то були б політичні висновки і наслідки. Натомість факт голоду приховувався, а виїмки «надлишків» тривали і дали.

Голод 1932 р. забрав життя 144 тис. людей. Голод 1933 винищив від 3 до 3,5 млн людей. Потрібно врахувати, що офіційно голод не визнавався і достовірної статистики просто не могло бути.

До квітня 1933 р. Було зафіксовано 2 млн 420 тис жертв голоду, і Сталін назвав цю статистику «скотською», чим і припинив їх облік. Це було фізичне знищення, інструмент приборкання незгодних і управління масами.

Масове винищення української інтелігенції почалося зі справи «Спілки визволення України» – травень 1933 р. У 1937 р. «на честь 20-річчя Жовтня» у Соловецькому таборі особливого призначення було розстріляно 100 представників української інтелігенції серед них Лесь Курбас, Микола Куліш [2].

Великий терор 1937–1938 рр. виконував ту ж саму місію, що і попередні репресії і Голодомор: «створення народних мас» (нової радянської ідентичності) як єдиного уніфікованого, директивно керованого елементу, а разом з цим, і збереження себе як режиму. Саме режиму, а не касти, оскільки терор застосовувався і проти керівного складу і партійних органів, і навіть самих каральних. Здебільшого засуджували за «контрреволюційну» діяльність і «троцькістську» агітацію. В Україні у 1935 р. заарештовано 24934 особи; 1936 р. – 15717; 1937 р. – 159573; 1938 р. – 108000; 1939 р. – 12000; 1940 р. – 50000 (разом 370224 громадян) [3]. Репресії чинилися за політичною ознакою і супроводжувалися викриттям диверсійно-шкідницьких організацій. Наявність останніх демонструвала, чому мали місце певні негаразди – зручна форма перекласти вину на диверсантів, зовнішнього ворога тощо. Це працювало на тих, хто залишався на волі. Все це саме і було відповіддю більшовиків для можливих опонентів, незгодних і тих, хто протестував. Причиною, очевидно, було те, що більшовики знали яким способом прийшли до влади, тому перші особи нової держави знищували близьке оточення та вели боротьбу з «заколотниками», бо

розуміли, що можливе підпілля, з якого вони свого часу вийшли могло їх змінити.

Відповідно, ідеї опонентів, яких автоматично зараховували до злочинців – не обговорювались і, тим більше, не вивчалися. Вони де-факто видалялися з предмета дискусії і обговорення.

Репресії тривали і в 1941. Період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. змінив уклад. Це був час, коли суспільство надалі винищувалось жорнами війни.

Цей період складний щодо дослідження протестів з огляду на військовий час, коли не можна лінійно інтерпретувати ту чи іншу подію. Наприклад, як перехід у добровольчі загони проти Червоної армії. І такі випадки були не поодинокі – за різними оцінками 250 тис. штиків з України (400 тис. з Росії). Їх можна віднести до зради, безумовно, але чи було це формою протесту проти режиму. І чи допускається політичний протест у період військових дій.

Для створення «нового» народу за 1954–1964 рр. в УРСР було викрито і ліквідовано 81 організацію й групу національного спрямування, до яких належало 602 особи. За «націоналістичну діяльність» заарештовано 439 осіб.

Цей час також характеризується періодом «лібералізації» – хрущовська «відлига». Тільки реабілітованих на кінець 50-х рр. було 5,5 млн. Але це не виключало нових репресій. За період 1954–1959 за статтею «антирадянська націоналістична пропаганда» притягнуто до суду 3,5 тис. осіб. Так, КДБ зафіксував поширення 22 листівок, листів і надписів у 1965; у 1966 – 641; у 1967 р. – 1257; у 1968 р. – 1781. Серед понад 40 млн. населення України (УРСР) було встановлено осіб, які незгодні з політикою партії, у 1965 р. – 703; у 1966 р. – 468; 1967 р. – 853 і в 1968 р. – 763 [3].

Репресії були формою управління і збереження режиму. Формою протидії протесту – індивідуального чи колективного.

Після війни, в тому числі через численні втрати, репресії перестали бути масовими, але залишилися поточними. При цьому не використовувалися такі визначення, як «опозиція», «політичний протест», «альтернатива». Ідеологічно цих термінів не могло бути стосовно власної політичної системи. Альтернативні ідеї навіть до рівня віршів, а тим більше виступи, чи бунти, чи будь-що, що не дозволено державою, оцінювались як провокація не народу, а частиною несвідомих або відвертих злочинців, які хочуть очорнити соціалістичний уклад. Вони автоматично ставали поза суспільством. Інформація про будь-які такі дії не поширювалась і часто навіть не обговорювалась постраждалими. Тобто – політичних протестів за такою логікою не було де-факто. Радянське суспільствознавство проголошувало єдність ідей та політичних переконань усіх членів суспільства, що передбачало відсутність будь-яких дій протесту та вираження незгоди. Ця сама теза підтверджується і в інших дослідженнях. Ю. Каганов стверджує, що тема опозиційного руху ігнорувалася в офіційній історіографії СРСР, аж до «перебудови» [4, с. 5].

Пропаганда про відсутність протестів була настільки потужною, що, наприклад, за часів першого секретаря СРСР Л. Брежнєва, який підписав у Гельсінкі меморандум про захист прав людини, чинилися репресії щодо учасників Гельсінської групи, в тому числі в Україні, які виступали за захист прав людини, – фактично, на підтримку підписаної угоди. Їх переслідували, оскільки режим не допускав жодних приватних ініціатив, а по-друге порушень прав людини в СРСР, згідно з доктриною не могло бути в принципі. Так само, як перший секретар М. Горбачов на зустрічі в США заявив, що політичних в'язнів в СРСР немає. Це може свідчити про те, що люди, проти яких чинилися репресії, за фактом їх протесту чи незгоди не вважались політичними. Хоча на засланні був чіткий поділ – окремий статус «політичні» в'язні. Тоді виходить, що керівництво було специфічно відсторонене від політичного режиму і не знало про протести і репресії, хоча таке теж неможливе, оскільки КДБ спеціально звітувало першим особам, як СРСР так і УРСР, враховуючи централізацію влади і управління. Тоді, очевидно, таке ставлення (не визнання, не усвідомлення і не бачення його) до протесту і репресій було характерним елементом політичного режиму, оформленим

пропагандою.

Інструмент на ліквідацію незгодних не був змінений у наступні роки існування СРСР. Не проводилася практика «круглих столів», залучення в політичний процес, а лише тотальне винищення. Масовість репресій зменшилась, але не припинялась. І це супроводжувалося виключною таємницею і відсутністю інформації про «інакодумство», «дисидентів». Це ніколи не називалося політичним протестом, а сприймалось як загроза політичному режиму і державності. Парадоксальний збіг, але розпад СРСР почався, коли КДБ вперше за рік нікого не заарештувало у зв'язку з зміною риторики часів горбачовської «перебудови», можливості критики недоліків, тощо.

Таким чином, була унікальна модель – з одного боку, в ідеології та пропаганді культу народної боротьби, повстань і революцій, а з іншого – повна відсутність розуміння, можливості, інформації про протести в СРСР та їх нищення і репресії заради запобігання таким.

Будь-яка протестна дія вважалася замахом на політичний уклад, а отже – на державу, тобто проти «світлого майбутнього». Тому фізичне знищення таких «злочинців» було виправдано. Протести в СРСР, які навіть не мали намірів повалення режиму – завершувалися придушенням озброєними частинами армії і розстрілом. Інші протести, які полягали у висловах, у виступі, у прозі, у написах де-інде, фактично вважалися нездоровим глуздом. І, цілком логічно, щодо них застосовувалися психіатричні лікарні. Тепер відомо про 11 психіатричних лікарень спеціального типу в СРСР.

Радянська влада ніколи не оцінювала і не називала ці дії «політичним протестом». Він (політичний протест радянської доби) був унікальним. Після масових репресій він не міг бути у формі тривалих вуличних акцій. Так, здебільшого учасники вуличної акції думали про те, чи встигнуть вони розгорнути плакат до їх затримання «органами» [5]. Незгодні не обговорювали концепції і не встигали сформулювати вимоги, оскільки потрапляли під арешти; часто спиралися на комуністичні ідеї, які і пропагувалися владою. Влада могла віднести до цієї категорії, ніколи не називаючи їх протестувальниками, опонентами чи опозицією (оскільки таких не могло бути ідеологічно), – за наявністю друкарської машинки, віршів чи прози, а часто за висловленою думкою в колі співробітників чи друзів. Це свідчить також і про те, що армія штатних і позаштатних шпигунів від КДБ покривала всі навчальні заклади і всі трудові колективи. Навіть у групі туристів до братніх, як тоді називали, соціалістичних країн – обов'язково був такий агент – туризму до капіталістичних країн не було.

Радянсько-партійна риторика ніколи не використовувала визначення «протест», «опоненти», «опозиція» щодо власного режиму, оскільки таких не могло бути ідеологічно. З іншого боку, в категорію протестувальників потрапляли всі, чий дії несанкціоновані владою, або планово звинувачені в цьому. Їх називали в різні часи «контрреволюціонери», «вороги народу», «заколотники», «дисиденти», «інакомислячі», «несвідомий елемент». Відповідно, ті, хто потрапляв до психіатричної лікарні, ніяк не визначались, оскільки їх офіційно визнавали хворими. До протестних груп могли потрапити на початках створення СРСР за фактом соціального статусу, як «кулаки» чи «залишки буржуазії». Причому «кулак», «кулацьке господарство», як заможний селянин, сприймалося вже як звинувачування. Своєю наявністю він уже був проти системи. Бути заможним в умовах, коли всі інші будують щасливе майбутнє для всіх, і є такою протидією. Також до українців, які ратували за українську мову, якісь культурні аспекти, застосовувався термін «буржуазні націоналісти», вони теж визнавалися такими, хто хочуть завдати шкоди соціалістичному укладу.

Система в СРСР стала змінюватися тим, що з 1986 р. жодна людина не була заарештована саме за антирадянську агітацію, згідно з заявою голови КДБ УРСР

М. Голушка. Порівняно з тим, що відповідно до звіту того ж КДБ за 1954–1969 (15 років) було притягнуто до кримінальної відповідальності за державні злочини 4173 особи і проведена «профілактика» 10 тисяч громадян [2].

Ми приділили увагу застосуванню репресій до 1991 р. як дії політичного режиму щодо протесту, який створив специфічні форми спротиву, призвів до того, що будь-що могло бути таким протестом і, зрештою, викликав інформаційний вакуум осмислення і використання протесту. Взаємодія влади і тих, хто протестує, ґрунтувалася виключно на знищенні й ізоляцію. Комунікативні механізми, таким чином, відсутні, чого бракує і нині політичній системі України.

Отже з 1991 р., коли офіційно завершилася радянська доба – почалося нове прочитання і відкриття політичних інститутів. До цього часу не потрібно було вивчати партійні системи, партії та їх ідеології, окрім як з ознакою «буржуазні»; опозицію, а тим більше політичні протести, як такі, що не могли бути в СРСР згідно з офіційною ідеологією і пропагандою.

Для прикладу беремо «Велику радянську енциклопедію», яка тлумачить «політичний злочин» таким чином: в капіталістичних країнах протест визначається кримінальним злочином, а от у країнах народної демократії політичний злочин – це «контрреволюційні дії ворогів трудящих, спрямовані на повалення і послаблення влади трудящих, ослаблення зовнішньої безпеки і основних завоювань соціалістичної революції» [6, с. 588]. Логіка така, що протести наявні в капіталістичних країнах вітаються, а в країнах «народної демократії» (соціалістичних) їх немає. Є контрреволюціонери (вороги трудящих), які випадають із суспільства і, тим більше, з політичної системи. Таким чином, немає предмета дослідження.

У свою чергу, дисертації доби незалежності започаткували нове прочитання політичної системи. З них ми можемо довідатися, які теми ставали актуальними – потрапляли в дискурс і поволі перетікали в навчальні аудиторії і ще повільніше через посередників, таких як політтехнологи, радники, експертне середовище, в риторику політичного класу. Вперше в 2017 з'явився підрозділ в поліції (група) з функцією комунікації і залагодження конфлікту.

Ці теми (політологічних досліджень) були як першопочатки, присвячені конкретним політичним інститутам, як парламентаризм, президентство; як взаємодія політичних інститутів; окрема частина дослідження ідей державності; наявні роботи щодо євроінтеграції. Дослідник Е. Щербенко аналізує теми дисертаційних робіт і помічає, що слабо розроблене поле щодо дослідження політичного дискурсу (політичної мови, артикуляції), а показовим вважає, що темі «феномену Майдану» понад десятиліття не було присвячено жодної роботи [7].

Майдан, як феномен чи інститут, міг розглядатися в різних аспектах. Для нас важливий акцент політичного протесту, як права, як інституту, чи інструменту, але і він лишився поза увагою. Робіт щодо політичного протесту, які могли «капіталізувати» цей напрям, теж немає, стверджує Е. Щербенко.

Ми робимо спробу аналізу дисертаційних робіт, присвячених політичному протесту. Дисертаційні роботи обрані як певна академічна формальна площадка, обговорення введення в обіг чи критика розуміння.

Помічаємо, що фактично наявні близькі (дотичні) теми дисертаційних досліджень, з вивчення політичного протесту. Наприклад, Н. Вінничук у праці *«Політична опозиція як інститут сучасної демократії»* досліджує парламентську опозицію. Її характеристики можуть бути використані для розуміння політичних протестів. Останній може називатися «вуличною опозицією», хоча форми протесту можуть бути і інші, не тільки вуличні. А також те, що політичний протест визріває, коли опозиція і опозиційні лідери не виправдовують очікування соціальних груп чи мас. Н. Вінничук характеризує такі функції опозиції: як репрезентація інтересів; комунікативна; критика та формування альтернатив; амортизація громадського невдоволення; участь у вирішенні конфліктів. Також

вказує на середовище: відсутність консенсусу в політиці; слабкість опозиційного лідерства; недостатній кадровий потенціал; невизначеність суб'єктів опозиції; відсутність фінансового забезпечення парламентських партій опозиції; відсутність законодавчого регулювання опозиційної діяльності; низький рівень демократичної політичної культури. Все це цілком може бути віднесено до характеристики політичного протесту, але подальші дослідження повинні визначити особливості саме політичного протесту. Таким чином політичний протест може бути як пов'язаний з інституційною опозицією – бути її інструментом, так не залежати від неї. Н. Вінничук у дисертаційній роботі визначає п'ять видів опозиції, такі як: 1. структурна, та, що прагне змін; 2. честолюбна, та, що виконує функції опозиції, але основна мета – здобути владу; 3. «німа», та, що не оголошує себе опозицією і діє приховано; 4. родинна, та, що ґрунтується на групових відносинах; 5. інституційна, та, що організована формальними групами і діє через інституції [8]. Тому ця робота теж лягає в руслу глобального дослідження політичного протесту.

У свою чергу І. Жданов у своїй роботі *«Активістська орієнтованість масової політичної свідомості в сучасній Україні»* розглядає переважно аспекти «масової політичної свідомості», активістські аспекти щодо участі в політиці. Ми розуміємо, що певним сегментом активістських орієнтирів і участі є аспект політичних протестів. Автор звертається і до цієї теми. Говорить про «протестний потенціал населення», розглядає перебіг «політичних кампаній» як «Україна без Кучми» і т. д. [9] Але сам протест не є предметом дослідження, хоча робота теж вводить у науковий обіг предтечу до дослідження політичного протесту.

Філософська концептуальна робота в дисертаційному дослідженні *«Маси і натовпи: соціально філософський аналіз»* Ю. Омельченко розглядає у своїй праці ці явища як організми. Говорить про «активність мас», що можна розуміти як політичний протест. Вказує, що маси можуть бути ідеологізовані (революційно налаштованими) і деідеологізовані. Інтерес до проблематики мас і натовпу виник у ХІХ ст. Автор зазначає, що натовпи виявляють схильність до тимчасових, спрощених ідей. Індивід, який у натовпі втрачає самість, здатний до фанатизму та підпорядкування вождеві [10]. Очевидно, що в політичному протесті можуть бути присутні маси і натовпи. Ю. Омельченко окремо розглядає «бунт і революцію», «штучні маси», «маніпуляції масовою свідомістю». Всі ці елементи є частинами дослідження політичного протесту, хоча автор у роботі не використовує такий термін. Дисертант здійснює аналіз бунтів і революцій у Росії і Україні і доходить висновку, що всі бунти були протестом за схемою «бунт заради бунту».

Інші роботи акцентують увагу на тому, що за радянської системи все ж була специфічна опозиція (специфічна, оскільки була поза системою влади, виборності і т. д.)

Так робота *«Опозиційний рух в Україні і країнах Центрально-Східної Європи (1980-ті – 1991 рр.): компаративний аналіз»* Ю. Каганова досліджує протидію в парадигмі «опозиційного руху» і не використовує термін «політичний протест». Хоча, наприклад, «Гельсінський рух» в Україні, який розглядається в роботі, – не міг бути класичним опозиційним дійством, оскільки він не передбачав боротьби за владу, але очевидно, що він був протестним, оскільки режим не дозволяв висловлювати нічого, окрім того, що санкціоновано ним самим. Звичайно, що «політичний протест» і «опозиційний рух» мають точки перетину, але не є тотожними. Автор не використовував поняття «політичний протест», очевидно, і тому, що він не був широко введений у науковий обіг. Серед «опозиційних рухів» Ю. Каганов називає течії: правозахисну, екологічну, релігійну, молодіжну, робітничу, профспілкову.

Дисертаційна робота С. Кіршенблат *«Феномен натовпу у розвитку політичного процесу на постсоціалістичному просторі»*. Автор розглядає «натовп» як політичного актора. Говорить про «вуличну демократію», «мітингову демократію», «керовані революції», «активізацію мас», «рушійну силу мас» [11, с. 6]. Усе це має

підтекст політичного протесту, адже «натовп» проявляється в певних діях щодо влади. Проте розуміння поняття «натовп» залишається як аморфна субстанція, тоді як «політичний протест» передбачає чітку спрямованість – протидія чомусь, зокрема, «владі». При цьому автор помічає недостатність функціональної моделі взаємодії між суспільством і владою, яка не змогла вчасно відреагувати на масові настрої – стає фактором соціального обурення [11, с. 10]. Ця теза цілком слухна в контексті політичних протестів, адекватної реакції на них і адаптації в політичний процес – те, що, на нашу думку бракує, сучасній політичній системі України. Автор бачить, що «маси» залучаються в політичний протест опозиційною політичною елітою, яка використовує протестний потенціал натовпу [11, с. 13]. Тобто в цій роботі досліджується конкретний об'єкт – «натовп», і вона теж служить формуванням інтелектуальної бази для дослідження політичного протесту.

Н. Ротар є автором дослідження *«Участь громадян України у циклічних політичних процесах трансформаційного періоду»*. У дослідженні говориться переважно про «політичну участь», до якої належить електоральна, дискурсивна і протестна [12, с. 6]. Авторка акцентує увагу на наявності «сценарних протестів», тобто організованих. Що, в принципі, не спростовує значення протесту. Питання в тому, що організатори тільки використовують протестні настрої для здобуття влади чи переймаються сегментом питань і після здобуття влади. Дисертантка констатує незавершеність формування ефективної протестної моделі політичної участі [12, с. 17]. Визначає виступи громадян під проводом опозиції, як декларативний протест, виділяє три моделі у системному протесті 2000 – 2003 рр. – інтегровану, активістську та суперечливо-песимістську.

А. Русначенко - *«Національно-визвольний рух в Україні – середина 1950-их – поч. 1990-их років»*. Автор, окрім усього, зазначає, що маємо обмаль робіт про «рухи спротиву», зокрема, робітничий в Україні у другій половині ХХ ст. Соціальні протести в Україні стали предметом дослідження зарубіжних авторів [13]. Автор, фактично, вводить у науковий обіг дані про наявність протестів у УРСР в досліджуваній період 1950–1990 рр. Демонструє наявність підпільних організацій: «Об'єднання» 1956 р. з-поміж звільнених з таборів на чолі з Ярославом Гасюком; «Український національний комітет»; «Українська робітничо-селянська спілка» Левка Лук'яненка та ін. У більшості з них не було розроблено програм дій. Цьому не приділяли увагу або не встигали через швидкі арешти. Але за фактом наявності ці групи демонстрували політичний протест. Їх викривала влада, а учасників засуджували до 10–15 років таборів чи смертної кари, що свідчить про надто жорстоке ставлення радянської влади до будь-яких форм протесту, відповідно, і надзвичайне їхнє значення і боязнь їх. Це говорить також і про те, що радянська система вибудувала єдиний інструмент роботи з протестуючою стороною, а саме – тотальне їх знищення. Як наслідок, відсутність практики комунікацій, «круглих столів», політичної конкуренції та ін. З кінця 1950-их рр. виникали окремі групи і постаті, що намагалися своїми виступами заперечити існуючій системі, – В'ячеслав Рокочій, Анатолій Лупиніс, Вадим Куценко. Автор зазначає, що провідною течією в українському русі в 1960-х рр. було культурництво (мова, історія, культура), провідником руху залишалася інтелігенція. Нове покоління становили Іван Дзюба, Іван Світличний, В'ячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, Василь Симоненко, Ліна Костенко. Однією з форм боротьби був самвидав. Автор, А. Русначенко стверджує, що український рух у 1960-ті рр. стає політичним. 1970-ті рр., з приходом нового секретаря ЦК КПРС – Л. Брежнєва, ознаменувалися посиленням арештів. Опозиційний рух, як зазначає автор монографії, у 70 – ті рр. поповнився новими посталями, такими як Юрій Бадзьо, Гелій Снігер'єв, Іван Гель. В монографії йдеться і про робітничі протести, які розвинулися в Україні з середини 70-х рр. Вони були у формі страйків, переважно з економічними вимогами, але, безумовно, влада їх розглядала як політичні. Автор дослідження також пише про «визвольний

рух 1980-х – початку 90-х рр.», звертає увагу на становлення організації «Рух». Розглядаючи національний рух в історичній ретроспективі, насичує радянський період прикладами протестів. Хоч використовується термін «національно-визвольний рух», «опозиційний рух» стосовно інакودумства, дисидентів, протестів, культурницьких заходів усе одно все це в основі мало, по суті, політичний протест. Саме в системі координат радянської політичної системи.

У вищеназваних дослідницьких роботах політичний протест не є предметом вивчення, такі аспекти, як «опозиція», «активістська орієнтованість», «феномен натопту», «політична свобода», «політична участь», «визвольний рух», «політична мобілізація», є, безумовно, дотичними. Вони, фактично, слугують розробками в своїх галузях і накопиченням матеріалу для ґрунтовного дослідження політичного протесту. Поки що не йдеться про формування політологічних шкіл, а лише про першопочатки вітчизняної науки в сфері пізнання інституту політичних протестів.

Одним з дисертаційних досліджень, в якому предметно розглядається протест як протестна політична культура є робота Є. Гарашук *«Протестна політична культура в умовах сучасних демократичних перетворень»*. Авторка розглядає концепції, щодо формування переходу до демократії. Цитуються Т. Карл і Ф. Шміттер, що загальної формули демократії не виведено; Т. Карозерс, який зазначає, що шанси переходу до демократії залежать здебільшого від намірів політичної еліти; Ш. Ейзенштадт про розподіл ресурсів і влади в суспільстві, який дозволяє різним акторам постійний доступ до ресурсів, що необхідно для політичної участі, також про наявність системи відносин між центрами громадської й економічної влади та центральними політичними інститутами, наявність автономних публічних сфер; А. Лейпхарт про можливість демократії в багатоскладових суспільствах; С. Гантінгтон про те, що економічно розвинута нація має більше шансів для демократичного транзиту, а бідність – найбільша перешкода.

Таким чином у дисертаційній роботі в першому розділі авторка розглядає історіографію поглядів на умови переходу до демократії, далі – про політичну культуру, намагається скласти дефініції «демократія», «політична культура» і, зрештою, дійти до «протесту».

Авторка розглядає ціннісно-ідеологічні складові протестної політичної культури. Констатує, що до протестної поведінки схильні не лише фрустровані особистості, які не задоволені рівнем життя, а й люди з середнім і високим соціальним статусом, які оцінюють неможливість реалізації їхніх амбіцій як несправедливість [14, с. 73].

В умовах нестабільних демократій ґрунтом для протестної активності виступають такі явища, як політичний нігілізм, цинізм, абсентеїзм, популізм [14, с. 76].

Авторка вважає, що до початку Майдану – 2013 р. причинами протесту найчастіше були соціально-економічні питання, після Майдану (ідеться про 2014) – здебільшого ідеологічні і політичні. Всю тематику протестів авторка ділить на три групи: 1. Політичні (про владу і вплив) 2. Соціальні (про блага, ціни) 3. Національно-етнічні (про права й інтереси національних груп). Вони можуть бути пов'язані.

Мотивація участі у протестних діях базується на таких складових: невдоволеність і деривація; раціональний вибір і колективні дії; ресурсна мобілізація; структура та мережі; культура й ідентичність [14, с. 90]. Вагома складова протесту – це формування колективної ідентичності [14, с. 99].

Політичний аутсайдер може звернути на себе увагу через політичний протест. Його основним рушієм є політичний інтерес, окрім якого є також інші потреби: моральні, духовні і т. д. Тому політика сумує і переводить у політичну дію все: економіку, побут, психологію, культуру [14, с. 118].

У політичному протесті громадянин задовольняє свої потреби.

Функцією політичного протесту є формування політичної культури (певна школа), а також політичної ідентифікації і диференціації. Також виконується динамічна функція – прискорення процесів. Політичний протест супроводжує політичний

розвиток (виявлення і захист інтересів, нормативно – регулююча, комунікативна, прогностична, соціалізуюча функції).

Політичні протести з гегемоністськими амбіціями ведуть боротьбу на знищення опонентів. Можуть бути не здатні до конструктиву. Прийшовши до влади, будуть шукати ворогів, знищувати опоненти.

Політичні протести з плюралістичною орієнтацією визнають права й інтереси інших груп, несхильні до одностайності.

Конформісти – ввічлива політична поведінка, можливе обґрунтування недоліків і помилок, переходить на бік правлячої групи.

Абсентеїсти (апатичний політичний тип).

Авторка робить узагальнення, що політичний протест може бути мобілізований за умов: деривації від невиправданих очікувань; систематичного ігнорування інтересів; інформованості потенційних учасників акції протесту; побудови колективної ідентичності; відчуття участі і користі.

Дисертантка, досліджуючи кризу 2013–2014 рр., серед причин називає недостатність форм суспільного діалогу, делегітимізацію влади в очах суспільства, монополізацію і централізацію, системне ігнорування гуманітарного складника в державній політиці, закритість місцевого самоврядування – неможливість впливати на нього місцевим громадам і вплив на владу, в принципі, на всіх рівнях [14, с. 136].

Таке суспільно-політичне явище, як масовий політичний протест 2013–2014 рр. в Україні, характеризується високим рівнем самоорганізації, появою нового актора – громадянського суспільства [14, с. 151]. Традиційні політичні сили активно залучали, апелювали і використовували посилання на майданівську риторіку, Майдан, як інститут. Склалося враження, що громадськість визначає порядок денний для партій і опозиціонерів

Досліджуючи протестні виступи 2013–2014 рр. серед іншого, авторка вказує на те, що соціально-економічна складова не була основою цих протестів.

У роботі Гаращук Є. виділяє шість етапів протікання політичного протесту:

1. Передумови появи політичного протесту;
2. Формування організаційної структури;
3. Мобілізація людських ресурсів;
4. Артикуляція вимог;
5. Взаємодія з владою з питання вирішення вимог;
6. Завершення.

Розглядаючи психологічні особливості колективної протестної поведінки, авторка говорить про політичний протест як особливу форму політичної участі і акцентує увагу на комунікативній функції.

Дисертантка розглядає протестну політичну культуру як свідоме невиконання правил, встановлених політичним режимом [14, с. 37]. Хоча протестна політична культура – це здатність виступати проти рішень, але також і підтримувати протестні політичні сили. Практика в Україні така, що частина електорату схвально підтримує протестну риторіку, і в цьому контексті це певна політична культура. Особливий ефект досягався, коли політичним силам вдавалося демонстративно «об'єднатись» і декларувати свою опозиційність. Причому, протестність одразу спрямовувалася проти нових переможців, які на протестних гаслах приходили до влади. Хоча В. Сафронов вважає, що до політичного протесту не можна віднести підтримку опозиційних сил та дій, що не загрожують режиму [14, с. 39].

Знову ж повертаємося до того, що в тоталітарних режимах будь-яка акція розглядається як загроза режиму. Тоді як при демократії протестні акції, в тому числі широкомасштабні, є частиною політичного процесу. Їх функція і місія – впливати на лідерів, громадську думку, політику тощо.

Окрема тема дослідження, коли політичний протест при демократичному укладі.

Р. Дарендорф вважав, що головним джерелом протестів та конфліктів є політичні

суперечки між соціальними групами, які пов'язані з концентрацією влади в руках одних та її відсутністю у інших. Тому розподіл, утримання та здобуття влади незмінно будуть залишатись основними причинами появи всередині суспільства політичних протестів [14, с. 41].

Потрібно зазначити, що в українській моделі політичних протестів наявний такий чинник, а саме – сформовані групи дотичні до різних партій, а також, як фрілансери (вільнонаймані), які сприймають виборчий процес, а далі і політичний процес, у тому числі протести, як форму роботи і заробітку. І тому серед цього класу завжди присутнє очікування нових виборів, політичних проектів та готовність брати в них участь. Окрім наявності таких груп, присутній і соціальний фон, – традиційна недовіра до «влади».

Тут і в інших місцях дисертантка активно демонструє обізнаність зарубіжних авторів, вибудовує на їх ідеях інтелектуальний конструкт, очевидно, і тому, що відсутня вітчизняна школа. Хоча політичні реалії в сфері протестів дають необмежений ареал дослідження, який потрібно як перевести в емпіричний матеріал так і осмислити його.

Тим часом спираємось на таке осмислення:

Е. Шизл розглядає суспільство, як саморегулююче, а протести в ньому, як аномалію – відхилення від норми [14, с. 42].

Г. Спенсер також прихильник поступового розвитку суспільства, а революції – як соціальні патології. Він поділяв суспільства на «військові» й «індустріального типу». Останні характеризуються індивідуальною свободою, яка гарантує політичні протести як можливість впливати на владу [14, с. 43].

У свою чергу, Е. Дюркгейм вважав протестні настрої дестабілізуючим фактором, який негативно впливає на функціонування всього суспільства.

В. Парето обґрунтовує циркуляцію еліт. Еліта «левів», які оперують силою – змінюється елітою «лисиць», які використовують переконання. Припинення циркуляції по вертикалі усувається шляхом революцій. Каталізатором протестних рухів стає меншість (еліта).

Д. Істон говорить, що призначення політичної системи – розподіл цінностей. А неспроможність системи виконати розподіл цінностей призводить до зростання напруги.

Українська модель демонструє, що політичний клас не здатен артикулювати цінності як дороговказ. Ними називаються відносно абстрактні речі, як «реформи», абстрактні, оскільки, за тезою про реформи, не йдеться про розкодування їх. Наприклад, реформи для стимулювання бізнесу (причому мікробізнес – це одне середовище, малий і середній – інше, великий (олігархічний) – ще інший); для гарантування прав будівництва правової держави; чи перерозподілу благ і т. д. Одна з причин полягає в тому, що політичний клас і надалі використовує соціалістичну риторіку типу – «ми надамо, забезпечимо, наше завдання захистити». До речі, така модель спрацьовує саме за наявності при владі олігархічних груп, котрі представляють олігархічний бізнес, який не зацікавлений у споживацькому ринку, в тому, щоб був розвинутий сегмент малого і середнього бізнесу, у якого зовсім інша природа. Олігархічний бізнес в Україні побудований на дотичності до держбюджету, державних ресурсів, державної власності.

Є. Гарашук, звертаючись до різних концепцій і авторів, доводить багатовимірність політичного протесту і залучає для цього роботу С. Позднякова, який пропонує такі виміри політичного протесту: 1. внутрішній стан неприйняття політичним суб'єктом пануючих у суспільстві політичних відносин; 2. форма вираження незгоди; 3. такий, що присутній у будь-якій системі політичних відносин.

С. Терроу виділив п'ять основних компонентів, які притаманні протестним діям: 1. прямий характер дій, який відкидає інституційне посередництво; 2. можливість насильництва, яке є формою ультимативного протесту; 3. експресивність протесту,

коли протестувальники нездатні заявити інструментальні вимоги і висловлюють протест алегорично; 4. спрямованість протестувальників на інші групи; 5. наявність, незважаючи на експресивність, визначеної стратегії для вибору форм поведінки, об'єкта критики і власних цілей [14, с. 49].

Авторка дисертації градує дослідження соціально-політичних протестів на такі групи: конфліктологічний напрям (Р. Дарендорф, Л. Козер); функціональний підхід (Т. Парсонс, Е. Шилз); елітарний підхід (В. Парето); системний (Д. Істон); соціологічний (Р. Мертон, Н. Смелзер); психологічний (А. Кемпбелл, П. Лазарфельд, З. Фройд). І говорить про багатовимірність цього явища.

Таким чином, в Україні новітнього періоду серед дисертаційних робіт відсутній пласт прямих досліджень політичного протесту. Це говорить про відсутність академічної школи дослідження протестів. Це також унікальна характеристика, яка констатує, що: 1. тривалий час політичний протест у принципі був поза наукою; 2. відсутність досліджень «неофіційних інститутів», як політичний протест, характерна скоріше для авторитарних і тоталітарних режимів; (як ремарку відзначимо, що сучасну (путінську) Російську Федерацію називають авторитарною. При цьому, там наявна низка академічних досліджень політичних протестів, як дисертації В. Артюхіна «Протестное поведение населения Алтайского края в постсоветский период» (2012 р.), О. Гаранин «Протестная активность молодежи в условиях политической модернизации современной России» (2010 р), К. Дубровский «Политические аспекты массовых протестных акций в современной России» (2007 р.) та ін).

Відсутність наукового осмислення політичних протестів говорить про фактичну відсутність осмислення цього феномену політичним класом, відсутність інструментарію комунікації і адаптації їх – явище, яке, по суті є складовою політичної системи і наявне в повсякденному політичному житті.

Ми звертаємо також увагу на фундаментальні роботи. У роботі «Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.» із протестних рухів констатуються революційні віхи в Україні початку XX ст. і етапи протестного руху, які стали частиною нової суспільної практики кінця XX ст. Дослідження переважно розкриває політичні акції в історичній ретроспективі.

Так, розпаду СРСР передували шахтарський страйк. У 1989 р. влітку страйкувало 179 з 252 шахт України. Протест висловили 463 тис. українських шахтарів. Це було серйозне політичне випробування, адже на протест піднявся робітничий клас, який за всіма ідеологічними канонами був основою КПРС, а по-друге, цей страйк став кроком самоусвідомлення реальної сили [15, с. 923]. В той час репресивна машина дала збій – фізичне знищення і засудження, чи не вперше не було застосовано. А от політичні вимоги страйкуючих максимально приховувалися в республіканських ЗМІ.

Не менш важливим фактом стала формалізація громадських утворень. Ми вважаємо, що після тоталітаризму їх поява вже була формою якщо не протесту, то протиставлення тогочасній політичній системі. У червні 1989 р. в Україні діяло більше як 47 тис. неформальних самодіяльних об'єднань. В цей же період поширюється ідея багатопартійності, як злам фундаментальної основи політичної системи, яка базувалася на виключній монополії однієї партії (КПРС). Це теж виявляло протестні настрої, які матеріалізувалися в скасуванні 6-ї статті Конституції про монополію партії.

Також говориться про студентський рух, який був неочікуваний для компартії, для КДБ і, як не дивно, для націонал-демократів. Він став ще однією альтернативою протестного руху. Виявився у жовтневому студентському голодуванні 1990 р. – «Революція на граніті» – що було нічим іншим, як політичним протестом.

У роботі описуються події «Помаранчевої революції» 2004 р. і її складові – протести проти фальсифікації; «бунт» усередині влади; «повстання журналістів»;

юридичний «фронт»; переговорний процес. Але політичний протест не розглядається як певний суспільний інститут через специфіку роботи, яка в основі є історичною. Проте нагромаджується фактаж наявності політичних протестів у суспільному житті. Їх політичний механізм ще потрібно вивчити.

Інші науковці, що досліджують культурологічні аспекти, наприклад: Я. Калакура «Українська культура: цивілізаційний вимір» висвітлюють вияви політичного протесту у форматі Євромайдану і Революції Гідності, що безумовно стали знаковими [16, с. 454]. І очевидно, що сам факт таких протестів продемонстрували певну політичну культуру і практику, а отже, і вплинув на подальший їх розвиток.

Фундаментальна робота, яка зробила спробу підвести підсумки української політологічної школи за чверть століття – «Політична наука в Україні. 1991–2016»: у 2 т. «Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень» за редакцією О. Рафальського та ін, фактично підтверджує наш концепт, що школи досліджень політичних протестів, як таких, не сформувалось. Політичні протести згадуються в контексті інших досліджень, зокрема, в лоні вивчення політичної поведінки [17, с. 472–493.].

Що це може означати, коли політичний протест наявний у практичному політичному житті українського суспільства (демонструє різноманіття форм і акцій), але фактично відсутнє його пряме дослідження? Фактично, це рудимент авторитаризму в тому сенсі, що політичний протест викидався за межі офіційної науки і був поза політичною системою, а не частиною її. Очевидно, що не було і запиту з боку політичного класу, хоча політтехнологи і політичні сили практично використовували і протестні настрої, і протести, серед іншого, для здобуття влади.

Актуалізація проблематики дасть десятки аспектів і тем у межах концепту політичного протесту.

Актуалізацію ми бачимо на прикладі науково-практичної конференції «Творення простору суспільної довіри в Україні в XXI ст.» (2016 р., м. Львів), у рамках якої опубліковано 89 статей про довіру, і кожна з власним аспектом, як інститут, індикатор, етика, контент, функції, впливи, довірливість, духовність, психологія і т. д. [18]. Очевидно – це матиме продовження в подальших концептуальних дослідженнях. Цікаво, що запит на дослідження «довіри» в політичному і фінансовому контексті здійснив фінансовий заклад. Тому виникає нагальна потреба на запит дослідження політичних протестів. Чому це потрібно і важливо?

Думаємо, що Українська держава повинна вибудовувати комунікаційні інститути, щоб бути здатною адекватно корегувати курс реформ, а протестні групи залучати, а не робити суспільних ізгоїв. Відмітання альтернативних ідей рано чи пізно призводить до стагнації як в економічній сфері, так безумовно і в політиці.

Все вищевикладене дозволяє нам зробити такі висновки:

1. Радянська суспільна наука пропагувала культ політичних протестів в історичній ретроспективі і в «капіталістичних» країнах, але абсолютно виключала їх наявність і можливість у СРСР (куди входила УРСР).

2. У радянський період був вироблений єдиний механізм взаємодії з незгодними, а саме – на знищення й ізоляцію. Була відсутня школа «круглих столів», дискусій, взаємодії, що успадковано сучасною Україною.

3. Тоталітарний політичний режим будь-які акції інтерпретує як політичні. Виключає публічні протести, а тому породжує різноманітні форми їх вияву, а саме такі, що до протесту (хоча таким не називались) відносять виступ, вірші, малюнок, поведінку, зібрання, а часто думки – що сприймається загрозою режиму.

4. Українська політична наука розпочала (за аналізом дисертаційних робіт) перші кроки в дослідженні політичних протестів, хоча практика таких протестів в Україні досить поширена.

5. Необхідне наукове осмислення інституту політичних протестів і інкорпорація ідей та інструментів взаємодії держави з політичним протестом у

публічний політичний обіг, використання реальним політичним класом практики розв'язання конфліктів (протирич).

І наостанок хотілось би зазначити: 14 березня 2017 р. чи не вперше в ЗМІ, а саме на 112-му ТВ каналу політичний діяч С. Куніцин озвучив, що в політичному протесті не потрібно з'ясувати, хто має рацію, а хто – ні. Потрібно домовлятися. Вести переговори і знаходити рішення. Питання стосувалося блокади торгівлі з тимчасово окупованими територіями на Сході України і фактом розгону блокадників.

Архіважливо, що держава, як інститут повинна виробляти канали комунікації і залучення щодо політичних протестів. Очевидно, що ігнорування чи подавлення їх можуть бути ситуативними, ба навіть тимчасово приносити політичний зиск, але не можуть стати перспективною системою.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Хрущев Н. С. Время. Люди. Власть. (воспоминания в четырех кн.). – М.: Информационно-издательская компания «Московские новости», 1999. – 726 с.
2. Тилішак В. 1930. У.С.Р.Р. Повстання: Науково-популярні нариси. – К.: Смолоскип, 2016. – 208 с.
3. Політичні протести й інакодумство в Україні. 1960–1990. Документи і матеріали / ред. Колегія. Баран А. Та ін. – К.: Смолоскип, 2013. – 732 с.
4. Каганов Ю. О. Опозиційний рух в Україні і країнах центрально-східної Європи (1980-ті – 1991 рр.): компаративний аналіз: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
5. Крохин Ю. Ю. Души высокая свобода: Вадим Делоне. Роман в протоколах письмах и цитатах. – М.: АГРАФ, 2001 – 304 с.
6. Большая советская энциклопедия, т. 33. – М., 1955. – 672 с., илл.
7. Щербенко Е. Дисертація, як свідок вітчизняного транзиту. Теоретико-концептуальна спрямованість сучасної політичної науки в Україні, – URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=788245144643001&id=100003725683842 (Дата звернення 23.04.2017)
8. Вінничук Н. Ю. Політична опозиція як інститут сучасної демократії: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – К. 2007, – URL: <http://avtoreferat.net/content/view/7519/58/> (Дата звернення 23.04.2017)
9. Жданов І. О. Активістська орієнтованість масової політичної свідомості в сучасній Україні: автореферат. – К., 2009, – URL: http://revolution.allbest.ru/political/00586653_0.html (Дата звернення 23.04.2017)
10. Омельченко Ю. В. Маси і натовпи: соціально-філософський аналіз: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. – К. 2002, – URL: <http://base.dnsgb.com.ua/files/ard/2002/02oyvsfa.pdf> (Дата звернення 23.04.2017)
11. Кіршенблат С. В. Феномен натовпу у розвитку політичного процесу на постсоціалістичному просторі: автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – Чернівці 2010 р. – 22 с.
12. Ротар Н. Ю. Участь громадян України у циклічних політичних процесах трансформаційного періоду: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. – Чернівці 2007. – 39 с.
13. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні – середина 1950-их – початок 1990-их років: автореферат на здобуття наук. ступеня доктора історичних наук. – К., 1999, – URL: <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/07.00.01%20Rusnachenko.pdf> (Дата звернення 23.04.2017)
14. Гарашук Є. В. Протестна політична культура в умовах сучасних демократичних перетворень: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – К., 2015 – 189 с.
15. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / редрада: В. М. Литвин та ін. редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.
16. Калакура Я. С. Українська культура: цивілізаційний вимір. – К.: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 496 с.
17. Політична наука в Україні. 1991–2016: у 2 т. Т. 2. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень. – К.: Парламент. вид-во, 2016. – 704 с.

18. Творення простору суспільної довіри в Україні XXI століття: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 17–19 лютого 2016 року – К.: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017 – 523 с.

REFERENCES:

1. Khrushchev N. S. Vremya. Lyudi. Vlast'. (vospominaniya v chetyrekh kn.) [Time. People. Power. (four memories in the book)]. – M.: Informatsionno-izdatel'skaya kompaniya «Moskovskie novosti», 1999. – 726 s.
2. Tylishchak V. 1930. U.S.R.R. Povstannia: Naukovo-populiarni narysy [1930. V. S. G. Rebellion: popular Scientific essays]. – K.: Smoloskyp, 2016. – 208 s.
3. Politychni protesty y inakodumstvo v Ukraini. 1960–1990. Dokumenty i materialy [Political protests and dissent in Ukran. 1960-1990. Documents and materials] / red. Kolehiia. Baran A. Ta in. – K.: Smoloskyp, 2013. – 732 s.
4. Kahanov Yu. O. Opozytsiinyi rukh v Ukraini i krainakh tsentralno-skhidnoi Yevropy (1980- ti – 1991 rr.): komparatyvnyi analiz [The Opposition movement in Ukraine and the countries of Central and Eastern Europe (1980s – 1991): comparative analysis]: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk. – Zaporizhzhia, 2009. – 20 s.
5. Krokhin Yu. Yu. Dushi vysokaya svoboda: Vadim Delone. Roman v protokolakh pis'makh i tsitatakh [Soul's high freedom: Vadim Delaunay. Novel protocols, letters and quotes]. – M.: AGRAF, 2001 – 304 s.
6. Bol'shaya sovetskaya entsiklopediya [Great Soviet encyclopedia], t. 33. – M., 1955. – 672 s., ill.
7. Shcherbenko E. Dysertatsiia, yak svidok vitchyznianoho tranzytu. Teoretyko-kontseptualna spriamovanist suchasnoi politychnoi nauky v Ukraini [Thesis, as a witness to domestic transit. Theoretical and conceptual focus of modern political science in Ukraine], – URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=788245144643001&id=100003725683842 (Data zvernennia 23.04.2017)
8. Vinnychuk N. Yu. Politychna opozytsiia yak instytut suchasnoi demokratii [The Political opposition as an institution of modern democracy]: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata politychnykh nauk. – K. 2007, – URL: <http://avtoreferat.net/content/view/7519/58/> (Accessed 23.04.2017)
9. Zhdanov I. O. Aktyvistska oriientovanist masovoi politychnoi svidomosti v suchasni Ukraini [Activists orientation of mass political consciousness in modern Ukraine: author's abstract]: avtoreferat. – K., 2009, – URL: http://revolution.allbest.ru/political/00586653_0.html (Accessed 23.04.2017)
10. Omelchenko Yu. V. Masy i natovpy: sotsialno-filosofskyi analiz [Mass and crowd socio-philosophical analysis]: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filosofskykh nauk. – K. 2002, – URL: <http://base.dnsgb.com.ua/files/ard/2002/02oyvsfa.pdf> (Accessed 23.04.2017)
11. Kirshenblat S. V. Fenomen natovpu u rozvytku politychnoho protsesu na postsotsialistychnomu prostori [The phenomenon of the crowd in the development of the political process in post-socialist space]: avtoreferat na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata politychnykh nauk. – Chernivtsi 2010 r. – 22 s.
12. Rotar N. Yu. Uchast hromadian Ukrainy u tsyklichnykh politychnykh protsesakh transformatsiinoho period [Participation of Ukrainian citizens in a cyclical political processes of the transformation period]: avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia doktora politychnykh nauk. – Chernivtsi 2007. – 39 s.
13. Rusnachenko A. M. Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini – seredyna 1950-ykh – pochatok 1990-ykh rokiv [The National liberation movement in Ukraine – mid 1950's-early 1990-ies]: avtoreferat na zdobuttia nauk. stupenia doktora istorychnykh nauk. – K., 1999, – URL: <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/07.00.01%20Rusnachenko.pdf> (Accessed 23.04.2017)
14. Harashchuk Ye. V. Protestna politychna kultura v umovakh suchasnykh demokratychnykh peretvoren [Protest and political culture in modern democratic reforms]: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata politychnykh nauk. – K., 2015 – 189 s.
15. Ukraina: politychna istoriia. XX – pochatok XXI st. [Ukraine: political history. The XX – beginning of XXI century] / redrada: V. M. Lytvyn ta in. redkol.: V. A. Smolii, Yu. A. Levenets ta in. – K.: Parlamentske vydavnytstvo, 2007. – 1028 s.
16. Kalakura Ya. S. Ukrainska kultura: tsyvilizatsiinyi vymir [Ukrainian culture: the

civilizational dimension]. – К.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2015. – 496 s.

17. Politychna nauka v Ukraini. 1991–2016: u 2 t. T. 2. Teoretyko-metodolohichni zasady i kontseptualni pidsumky vitchyznianskykh doslidzhen [Political science in Ukraine. 1991-2016: in 2 t. T. 2. Theoretical and methodological foundations and conceptual results of domestic studies]. – К.: Parlament. vyd-vo, 2016. – 704 s.

18. Tvorennia prostoru suspilnoi doviry v Ukraini XXI stolittia: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Lviv, 17–19 liutoho 2016 roku [The creation of a space of public confidence in Ukraine of the XXI century: materials of international scientific-practical conference, Lviv, 17–19 Feb 2016] – К.: DVNZ «Univrsytet bankivskoi spravy», 2017 – 523 s.

Балабан Р. В., кандидат политических наук, старший научный сотрудник, Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Кураса. НАН Украины (Киев, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Исследования политического протеста отечественной наукой (от практики советского периода до истоков исследований в отечественных диссертациях).

Аннотация. В статье отмечается, что политический протест, как таковой в советский период тотально отвергался и не мог быть предметом исследования. Была выработана единая практика по отношению к несогласным с официальным укладом, а именно – физическое уничтожение или изоляция.

Политический протест стал сейчас касательным предметом исследования в отечественной науке и требует основательного научного осмысления для выработки концепта взаимодействия, реагирования, урегулирования между государством и субъектом протеста и другими участниками гражданского общества.

Ключевые слова: политический протест, протестное движение, протестное действие, оппозиция, исследования

Balaban R., PhD in political sciences, senior researcher, I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

Studies of political protest domestic science (from the practice of the soviet period to the beginning of studies in domestic theses).

Abstract. The article notes that political protest, such as in the Soviet period was totally rejected and could not be the subject of study. Have been developed a common practice against those who disagree with the official way, namely, physical destruction or isolation.

Political protest has now become tangential subject of study in domestic science and requires a thorough scientific understanding to develop the concept of interaction, response, and settlement between the state and the subject of the protest and other civil society actors.

Keywords: political protest, protest movement, protest action, the opposition research.

УДК 323.232

Новакова О. В.,

професор, доктор політичних наук,
професор кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманов
(Київ, Україна), E-mail: nev_lg@ukr.net

ТРЕНД ПОПУЛІЗМУ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті розглядаються сучасні чинники розвитку політичного популізму з огляду на його переважно негативний зміст, що проявляється в ключових засадах та методах діяльності. Аналізуються основні якісні характеристики популізму як політичного явища. Досліджується причина його популярності в сучасному суспільно-політичному просторі, а також наслідки застосування як для самих популістів, так і для суспільства в цілому.

Ключові слова: популізм, політика, політична ідеологія, громадянське суспільство.

В сучасному світі спостерігається надвисока концентрація ознак популізму в